

УДК 279.123:27-725-735](477.82)”18/19”

Г. В. Павлюк,
аспірантка кафедри релігієзнавства Національного університету “Острозька академія”

ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ БАПТИСТСЬКИХ ГРОМАД ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена розглядові внутрішньоцерковного життя баптистських громад на Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Проаналізовано особливості богослужбової, обрядової, церковно-управлінської практики німецьких баптистських та українських громад, охарактеризовано матеріальне забезпечення церков та ставлення віруючих до фінансів.

Ключові слова: баптисти, богослужіння, проповідь, хрещення, матеріальне забезпечення.

Особенности внутрицерковной жизни баптистских обществ волынской губернии Во второй половине ХІХ – в начале ХХ века.

Статья посвящена рассмотрению внутрицерковной жизни евангельских общин на Волини во второй половине ХІХ – начале ХХ вв. Проанализированы особенности богослужебной, обрядовой, церковно-управленческой практики немецких баптистских и украинских общин, охарактеризовано материальное обеспечение церквей и отношение верующих к финансам.

Ключевые слова: баптисты, богослужение, проповедь, крещение, материальное обеспечение.

Features of church life of baptism societies of Volin province are in the second half of ХІХ – in beginning of ХХ century

The article is devoted to the church life of the late Protestant communities in the second half of ХІХ – early ХХ century. The features of liturgical, ceremonial, church administrative practices of German and Ukrainian Baptists communities are analyzed, the financial providing of churches and relation of believers to finances is described. Keywords: Baptists, divine services, sermon, christening, financial providing.

Keywords: Baptists, divine services, sermon, christening, material providing.

Чільне місце в сучасних релігієзнавчих дослідженнях на пострадян-

ському просторі посідає вивчення пізнього протестантизму в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст., зокрема його євангельсько-го анклаву. Проте їх аналіз свідчить, що основними темами в наукових розробках з цієї проблематики є відносини влади і євангельського руху (А. Полунов¹, К. Анте², А. Бендін³, Ю. Решетніков⁴, М. Тверітін⁵, Т. Нікольська⁶, Є. Терюкова⁷, А. Дорська⁸, Н. Яригін⁹ та ін.); зароджен-

¹ Полунов А.Ю. На пути к свободе совести: власть и евангельско-баптистское движение в России (вторая половина XIX- начало XX века) / Александр Юрьевич Полунов // 105 лет легализации русского баптизма: Материалы международной научно-практической конференции, 5-7 апреля 2011, Москва / ред.-сост. Н.А. Белякова, А.В. Синичкин. – Москва, 2011. – С. 59-60.

² Анте К.Влияние губернских властей и евангелическо-лютеранского духовенства Курляндской губернии на формирование законодательства по отношению к баптистам Российской империи (вторая половина XIX века) / Кристина Анте // 105 лет легализации русского баптизма: Материалы международной научно-практической конференции, 5-7 апреля 2011, Москва / ред.-сост. Н.А. Белякова, А.В. Синичкин. – Москва, 2011. – С.119-124.

³ Бендин А. Веротерпимость и проблемы национальной политики Российской империи (вторая половина XIX-начало XX вв.) [Электронный ресурс] / А.Бендин. – Режим доступа до статті: <http://www.church.by/resource/Dir0176/Dir0692/index.html>. – Назва з екрану.; Бендин А. Эволюция понятия веротерпимости и указ 17 апреля 1905 г. [Электронный ресурс] / А.Бендин. – Режим доступа до статті. – <http://attachment:/1/Page1550.html> – Назва з екрану.

⁴ Решетников Ю.Е. Украинские баптисты и Российская империя: церковно-государственные отношения между Российским правительством и евангельско-баптистским братством на Украине во второй половине XIX – начале XX вв. / Ю.Е.Решетников. – Одесса: Богомыслие, 1998.- 112 с.: прилож (видержки из законодательных актов). – Библиогр.: с.108-112 (65 наименований) и в тексте.

⁵ Тверитин М.М. Религиозные свободы в законодательстве Российской империи и российской действительности. 1900- февраль 1917 / Михаил Михайлович Тверитин // Протестантизм и протестанты в России: прошлое, настоящее, будущее: материалы научно-богословской практической конференции, май 2004., Заокский. Вып. 2/ редкол.: Е.В. Зайцев [и др.]. – Заокский: Заокская духовная академия, 2004. – С. 241-271.

⁶ Никольская Т.К Руский протестантизм и государственная власть в 1905-1991годах / Т.К. Никольская. – Спб.: Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. – 356 с.

⁷ Терюкова Е.А. Департамент духовных дел иностранных исповеданий и этноконфессиональная политика Российского государства (XVIII — начало XX в.) [Электронный ресурс] / Е.А. Терюкова. – Режим доступа к статье. – http://religio.rags.ru/journal/2010/2010_04/N_4-10_204.pdf. – Название с экрана.

⁸ Дорская А. А Правовой статус подданного российской империи в начале XX века: вероисповедный аспект [Электронный ресурс] / А.А.Дорская. – Режим доступа к статье. – ftp://lib.herzen.spb.ru/text/dorskaya_2_215_223.pdf. Название с экрана.

⁹ Яригин Н. Н. Религиозная политика в России в отношении протестантов с XVIII века по 1917 год [Электронный ресурс] / Н.Н.Яригин. – Режим до-

ня та поширення даного руху в Україні і його специфічні риси, визначення ступеня самобутності українського баптизму, (І. Опря¹, Ю. Хитровська², А. Пузинін³, О.Безносова⁴, В. Любашенко⁵, Ю.Решетніков⁶, С.Санніков⁷, С.Савинський⁸ та ін); опис основних видів діяльності цих віруючих (Л. Ембулаева⁹, О.Безносова¹⁰, І. Опря¹¹, Ю. Решетніков¹² та ін). І хоча питання внутрішнього життя євангельських громад висвіт-

ступа к статье. – http://ukrmonitor.ucoz.org/news/religioznaja_politika_v_rossii_v_otnošenii_protestantov_s_xviii_veka_po_1917_god_chast_1/2011-03-03-7364. – Название с экрана.

¹ Опря І. А. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Правобережної України (1900-1917 рр.) / Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.іст.наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / Опря Ігор Анатолійович; Ін-т історії НАН України. – К., 2006 – 21 с.

² Хитровська Ю.В. Соціально-політичні погляди українських євангельських віруючих та реакція на них російської самодержавної влади у другій половині XIX – на початку XX століття [Електронний ресурс] / Ю. В. Хитровська. – Режим доступу до статті. – http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/si/2008_27/hutrovaska.pdf. – Назва з екрану

³ Пузынин А. Традиция евангельских христиан: изучение самоидентификации и богословия от момента ее зарождения до наших дней. – М.: Библейско-богословский институт Св. апостола Андрея, 2010, – 523 с.

⁴ Безносова О.В. Позднее протестантское сектантство Юга Украины (1850-1905). Дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук: 07.00.01 “История Украины” / Безносова Оксана Владимировна; Днепропетровский государственный университет. – Днепропетровск, 1997. – 216 с.

⁵ Любашенко В. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. / В. Любашенко. – [2 – е вид., доп ., і виправл.] – К.: Поліс, 1995. – 350 с.

⁶ Решетніков Ю.Є Становлення та диференціація євангельського руху в Україні. / Автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд філософ. наук: спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / Решетніков Юрій Євгенович; Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. – К., 2000. – 17 с.

⁷ Решетніков Ю. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні / Ю. Решетніков, С. Санніков . – Одеса: Богомисліє, 2000. – 230 с. – Біблогр.: С. 208-230 (423 назви + список періодичних видань) та в підрядк.прим.

⁸ Савинский С.Н.История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии(1867-1917) /С.Н.Савинский. – СПб.: Библия для всех, 1999. – 394 с.

⁹ Ембулаева Л.С.Основные этапы развития представлений евангельских христиан-баптистов о социальной активности верующих / Л.С. Ембулаева // Протестантизм и протестанты в России: прошлое, настоящее, будущее. Материалы научно-богословской практической конференции. – Заокский: Источник жизни, 2004. – С.108-121.

¹⁰ Вказ. праця.

¹¹ Вказ. праця.

¹² Вказ. праця.

лювалося в працях М.Рейбер¹ О.Безносової² О. Нагірняка³, та ін. варто зазначити, що така проблематика носить або описовий характер або присвячена життю громад на Півдні України, що вважається одним із найбільших вогнищ розвитку євангельського руху в Російській імперії зазначеного періоду. В той же час майже недослідженими являються питання поширення і розвитку євангельського руху на Волині, де були засновані перші баптистські (німецькі та змішані) громади в Україні, а також особливостей українського баптизму в цьому регіоні.

Автор в даній статті ставить метою дослідити особливості внутрішньоцерковного життя баптистських громад Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. та показати специфіку богослужбової, обрядової, церковно-управлінської практики в українських та німецьких громадах, розкрити питання їх матеріального забезпечення, ставлення віруючих до грошей.

Виникнення перших євангельських громад на території Волинської губернії відноситься до 60-х рр. XIX ст. Вони були засновані німецькими баптистами, вихідцями з Конгресової Польщі. В 1870-х рр. внаслідок проповідницької діяльності німецьких, чеських та українських благовістників виникають громади із місцевого населення. Наприкінці XIX ст. існувало близько 30 громад, з них 11 німецьких⁴ [1], 6 чеських [12, с. 35], 6 українських [12, с. 35]. В 1909 році повідомлення начальника Волинського жандармського управління подає інформацію про 16 громад, які в основному складаються з осіб німецької національності [14, арк.18-20, 36]. За відомостями про кількість лютеранських, євангельско-реформатських та відпавших в інослав'я громад, поданими канцелярією Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора в Депар-

¹ Баптисти Російської імперії і гроші. Аудіозапис лекцій Мері Рейбер з курсу “Історія Церкви”, прочитаного в Донецькому християнському університеті в 2009 р. // Особистий архів автора

² Євангельское движение в Российской империи (1850-1917): Екатеринославская губерния (Сборник документов и материалов) / [Сост и ред. О.В.Безносова]. – Днепропетровск; Штайнхаген: Samensorn, 2006. – С 298.

³ Нагірняк А.П. Духовное наставничество и преемственность в начальный период братства / Александр Павлович Нагірняк // 105 лет легализации русского баптизма: Материалы международной научно-практической конференции, 5-7 апреля 2011, Москва / ред.- сост. Н.А. Белякова, А.В. Синичкин. – Москва, 2011. – С. 166-170.

⁴ Місцезнаходження німецьких громад: Сорочин, Нейдорф, Холосно, Івановичі, Топорище, Славов (Житомирський повіт), Горщик (Овруцький повіт), Мойсеївка, Ново-Рудня, Натанієлівка (Новоград-Волинський повіт), Луцинів (Рівненський повіт), чеських – Копич, Михалівка (Рівненський повіт), Малин., Борохів, Звірів, Борейец (Луцький повіт), українських – Синів, Милостовка (Рівненський повіт), Черняхів, Пекарщина, Дашенка (Житомирський повіт), Тудорів (Острозький повіт).

тамент духовних справ в 1910 р. відомо, що існувало 45 баптистських громад (відомості лише про німецькі)¹ [13, арк. 10 зв–11 зв.]. Перед Першою світовою війною їх загальна кількість становила близько 80.

Баптистські німецькі громади були стійкими та динамічними церковними організаціями, що будували своє релігійне життя на Святому Письмі. Велику роль відігравало і розроблене на його основі віровчення, яке відоме під назвою “Гамбурзьке сповідання віри” [5]². Воно не лише давало розуміння в що вірити і як вірити, але й окреслювало основні напрями життя християнина та громади вцілому. Крім того, спільні засади віри допомагали уникнути багатьох непорозумінь і дроблення помісних церков, а також дозволяли віруючим активно співпрацювати між собою в сфері благовістя і розвивати різні види служінь.

Українські громади, які хоч і будувалися на тих же принципах, не були настільки динамічними та стійкими. Це пояснюється міцним впливом православної традиції, що виявлялося в частому поверненні до православ'я та “релігійними бродіннями”, що свідчить насамперед про постійні духовні пошуки місцевого населення. Слід зазначити, організаціїні питання для українських баптистів, на відміну від німецьких, не відігравали значної ролі. Визначаючи своє місце в християнській сім'ї, баптизм, як віросповідна система та світогляд, їх більше цікавили в плані обґрунтування теологічних позицій. Перебуваючи в постійному протистоянні з православною церквою, її вченням, богослужбовою практикою, виступаючи проти її ієрархічності, віруючі “з місцевих” були зосереджені на питаннях пізнання та розуміння Бога, практичному християнському житті. Громада ж розумілася швидше як зібрання людей, які спільно славлять Бога та задовольняють духовні потреби

¹ На 1910 рік подана така географія поширення громад: Житомир; Рожище (Луцький повіт); Альбертовка, Лісна, Горщик, Андріївка (Овруцький повіт); Лопавша, Редкодуби (Дубенський повіт); Мойсеївка, Ново-Рудня (Новоград-Волинський повіт); Холосно, Івановичі, Сорочин, Новая, Пулини, Вязовець, Протовна, хутір Рутковського, Топорище (Житомирський повіт); Капітульщина (Ізяславський повіт); Глупанин, Порозово, Новомильок (Острозький повіт), Луцинів, Костопіль, Піскове, Стара Любомирка, Берестовець, Маща, Нові Кургани, Пухова, Александрівка, Мар'янівка, Соломки, Сергіївка, Станіславівка, Перелисянка, Анелівка, Томашів, Домбровка, Дебриця, Воровка, Мидськ, Гутова, Каменка (Рівненський повіт). Цит за: ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.860. – Спр. 169

² Гамбурзьке сповідання віри було підготовлено і видано Й. Онкеном, спільно з Г. В. Леманом та Ю.В. Кьобнером в 1847 році. Воно складалося з 15 пунктів і висвітлювало такі моменти: Слово Боже, Бог, гріх, відкуплення, вибрання до блаженства, засоби благодаті та їх порядок, навернення грішника через Слово Боже, святе хрещення, свята вечерю, Церква Господня, освящення, Божественний закон, шлюб, цивільний порядок, Другий прихід Господній, воскресіння мертвих і Страшний Суд.

через вивчення Слова Божого, молитву та спів, а ніж як релігійна організація. Така ситуація змінюється лише на початку ХХ ст. і пов'язана з розгортанням загальноросійського євангельського руху та зміцненням в ньому позицій континентального баптизму.

Основним вянтинтального життя віруючих було богослужіння. Зі спогадів служителів, їх листів, повідомлень православного та лютеранського духовенства, вони були декількох різновидів: біблійні години, молитовні зібрання, недільні богослужіння, звершення Вечері Господньої, зібрання з постом, членські зібрання, публічні (святкові, весілля, похорони, хрещення). Влада під публічними богослужіннями розуміла не лише такі, що проводилися поза домом молитви чи спеціально відведеним місцевою владою для цього місцем, богослужбові частини на весіллях та похоронах, а й проповідь на майданах, вулицях, базарах, релігійні бесіди з молитвою, співом і закликком до покаяння [9, с. 101; 9, с. 223–224].

Центральною частиною будь-якого богослужіння була проповідь (“звіщання слова”). Це особливий вид усного монологічного мовлення, спрямований до людей з метою навернути їх до християнського віровчення, викликати вдячність Богу, виховати почуття єдності у вірі, терпіння та сподівання життя вічного після смерті [6]. Характеризуючи зміст проповідей, зазначимо, що вони в основному були таких видів: учительська (пасторська), проповідь-бесіда (омілія), проповідь з циклу, євангелізаційна.

Учительська (пасторська) проповідь була основою недільних богослужінь. Вона ґрунтувалася на тексті Святого Письма, глибоко і всесторонне дослідженому, і на духовних переживаннях, які були співзвучні з цим текстом. Слово Боже, що було пропущене через практичний досвід було важливою частиною даної проповіді. Можна стверджувати, що проповідь переслідувала дві цілі: розтлумачити місця із Біблії та дати конкретні наставлення в християнському (“праведному”) житті.

Омілія – вид церковної проповіді, що націлена на пояснення Святого Письма. Вона була швидше бесідою. В невеликих громадах при зібранні віруючих говорила не одна людина, а багато вступали в діалог з головним наставником і керівником бесіди, просячи у нього роз'яснень, виражаючи своє нерозуміння, пропонуючи свої доповнення до сказаного іншими.

Проповіді з циклу – це проповіді на широку тему (напр.: Життя Ісуса Христа та ін), що передбачали здебільшого від 8 до 30 проповідей. Проповіді з циклу становили важливу частину біблійних гуртків та модіжних зібрань.

Євангелізаційна (заклична) проповідь здебільшого звучала на публічних богослужіннях. Вона принципово відрізнялася від повчальних, збагачуючих і духовно-виховних промов та лекцій. Її ціллю було пояснити, хто такий Ісус Христос (на такому рівні, щоб зрозуміли слухачі)

і закликати їх покаятися перед Господом і увірувати в Ньго. Через таку проповідь передбачалося докорити грішника та показати милість Божу та дар спасіння в Христі.

Поряд з проповіддю важливим елементом проведення зібрань була публічна молитва. Баптистами не раз наголошувалося, що молитва є “душею засобів благодаті і самої дії благодаті взагалі. Вона назначається із першого моменту нового життя і ніколи не перестає” [8, с. 123]. Тому молитва не будувалася за певними правилами і канонами, а була простою. Виголошення молитви “своїми словами” передбачало більшу осмисленість, продуманість та значущість останньої в житті окремого віруючого та громади. Основними темами молитов “необаптістів”, як пише відомий дослідник “южнорусского штундизма” А.Я. Дородніцин¹ були “подяка (Богові. – Прим. автора) за власне спасіння і [...] заступництво за інших, які ще не навернені...” [8, с. 119]. Молитва була здебільшого коліноприклонною, хоча зустрічалась і практика її виголошення стоячи на ногах.

Третьою частиною служіння був спів. З однієї сторони він виявляв природну потребу людини до возвеличення і прославлення Бога, з іншої – був засобом, що допомагав “ненаверненим” почути Євангелію та приєднатися до служіння таким чином.

Зібрання німецьких баптистів було живим і не мало визначеного порядку, оскільки вони (баптисти) були противниками лютеранської форми проведення служби Божої з її літургією, під час якої священник без зацікавленості читав проповідь. В середині 1870-х рр. Готфрід Фредерік Альф, піонер баптистського руху на польських землях та Волині, писав про те, що віруючі були сповнені радощів, під час служіння не лише співали і молились, а також і розказували про своє навернення до Бога Після закінчення зібрання члени громади практикували “святий поцілунок” (“поцілунок спокою”) [3, с. 68].

Якщо говорити про богослужіння в українських громадах, то зі спогадів учасників євангельського руху дізнаємося, що члени пізньопротестантських громад старалися проводити зібрання кожного дня на певну годину. Воно, в основному, складалося з таких частин: проповідь слова, молитва, спів, пасторські настанови в християнському житті, заключна молитва, бесіда. Проте, були різні види цих богослужінь.

¹ Анемподист Якович Дородніцин [єпископ Алексій] (1859-1919) – православний єпархіальний місіонер Єкатеринославської єпархії (1894-1903), архієпископ Володимирський і Суздальський (1914-1918), письменник, публіцист. Автор класичних праць з історії штундизму в Україні “Религиозно-рационалистическое движение на Юге России во второй половине XIX ст”, “Влияние немцев колонистов на Юге России во второй половине XIX столетия”, зібрав і оформив численні відомості з життя і діяльності пізньопротестантських груп на території України в збірці “Материалы для истории и исследования религиозно-рационалистического движения на Юге России во второй половине XIX ст.”

Про це дають відомості, як свідчення самих баптистів, так і звіти Волинського губернатора. Так, Єлисей Руденко та Микита Бондар описуючи зібрання, вказували на те, що після читання кожної проповіді члени церкви молилися, а потім співали псалми. Особливою радістю для віруючих були відвідини їх громад приїжджими проповідниками та місіонерами. Це була можливість не тільки послухати слова настанови та підкріплення у вірі, а також дізнатися про життя євангельських віруючих в різних регіонах імперії та за рубежем, поділитися власним досвідом “життя у Христі”

Оскільки, наприкінці XIX – на початку XX ст. проводилися переслідування баптистів із православ'я, яких називали штундистами, то їх зібрання здебільшого проводилися вночі, та носили характер бесід на біблійні теми. Зміни в конфесійній політиці Російської імперії на початку XX ст. та дозвіл сектантам вільно сповідувати свою віру сприяли поступовому формуванню стабільних богослужбових практик.

В житті баптистських громад важливу роль відігравали постанови – хрещення та Вечеря Господня. Хрещення розумілося як “божественна заповідь і постанова Христа. Воно є першим плодом віри і любові до Христа, вступ у послух Господеві та своєму суспільству” [8, с. 125]. Хрещення розумілося, як двосторонній акт. Це – символ смерті для старого життя та воскресіння до життя нового, а також засвідчення від Бога, що охрещений прощений Богом, його гріхи змиті, і тепер він – дитя Боже. Хрещення повинно було бути свідомим актом доброї волі людини та здійснювалося через повне занурення у воду і підняття з неї.

В німецьких та чеських баптистських громадах до хрещення допускалися дорослі від 18 років, хоча зустрічалися випадки охрещення підлітків та дітей віком 10–12 років (здебільшого це були діти із баптистських сімей). Кандидати для звернення цього обряду найперше повинні були скласти засвідчення своєї віри та пройти підготовку. Не всі, заявлені до хрещення, навіть після випробування допускалися до цієї священної.

Зберігся опис проведення хрещення в 1860-х рр. Так, віруючі йшли співаючи до місця звершення даного обряду. “По його проведенні виходили на відкриту місцевість і утворюючи коло, молилися, а потім співали пісню “Я є охрещений, о яка радість” і поверталися додому повні вдячності та хвали” [3, с. 68].

Говорячи про роль хрещення в житті українських баптистів, зазначимо, що на своїх початках віруючі визнавали чинним здійснений над ними в дитинстві православний обряд. Лише із середини 80-х рр. XIX ст. коли відбувається розрив із пануючою церквою, звершення хрещення через цілковите занурення у воду стає невід’ємним елементом церковного життя. Випробувального терміну українські баптисти Волині не практикували, хоча не відомо скільки часу було між актом навернення та прийняттям хрещенням.

“Перехрещення” православних в “штунду” вважалося злочином проти пануючої церкви та держави. Крім того, воно розглядалося місцевою владою як публічне зібрання, на якому здійснюється агітація релігійного вчення, тобто проводиться відкрита місіонерська діяльність, що вважалося виключним правом православної церкви. Тому зазвичай такі хрещення проводилося вночі і відповідно не мали тих урочистих дій та порядку, що були притаманні для німецьких баптистів [9, с. 53–56]. Лише з лібералізацією віросповідного законодавства на початку ХХ ст., припинилися переслідування за відкрите здійснення цієї священної дії для “православних баптистів”.

Хрещення хоча і вважалося церковною постановою, проте воно мало великий резонанс в тогочасному суспільстві, оскільки засвідчувало свідоме прийняття баптистських поглядів, а з огляду на свою новину, викликало зацікавлення в багатьох жителів волинських сіл і містечок, було одним із засобів впливу на релігійну свідомість населення та спонукуванням до духовних роздумів та релігійної полеміки.

Вечеря Господня – була другою важливою постановою в церковному житті віруючих. Вона здійснювалася на спомин про страждання і смерть Ісуса Христа. До неї допускалися лише охрещені члени певної громади, а також гості з інших громад та місійних станцій¹. Після звершення хлібопереломлення здійснювалася вечеря любові (гостина). Часто це було післяслужбове спілкування, де ділилися відомостями та свідоцтвами навернення та дії Божої, співали пісень, молилися, роздумували над місцями з Писання [3, с. 69].

Що стосується інших питань богослужбової та обрядової практики, то члени євангельських громад визнавали таїнство шлюбу, звершували різні церковні дії: рукопокладення, похорони, молитва над дітьми та хворими, загальноцерковний піст та ін. Кількість релігійних свят, що відзначалися німецькими баптистами була досить незначною – Різдво, Страсна п’ятниця, Воскресіння Христове, Свято Жнив.

В українських баптистів в богослужбовій та обрядовій практиці, як вже згадувалося велику роль відіграла православна традиція. Про це свідчить цикл релігійних свят та система постів. Кількість свят, порівняно з католицькою та православною традицією була значно обмеженою, проте доволі-таки великою з точки зору континентального баптизму. Так до найважливіших релігійних свят відносили такі: Різдво, Стрітення, Водохрещення, Вербна неділя, Чистий четвер, Страсна п’ятниця, Воскресіння Господа Ісуса Христа, Трійця, День подяки (Свято Жнив) [12, с. 75].

Щодо системи постів, то в євангельських віруючих визнавався особистий та загальноцерковний піст, а також обов’язковий піст у Страсну

¹ Місійні станції – громади німецьких баптистів, що були засновані місіонерами та перебували на початковій стадії формування свої структур.

п'ятницю. Рекомендували стримуватися від їжі і пиття перед хлібопереломленням.

Громада баптистів будувалася за принципами автономності помісної церкви. Вона вибирала із свого числа “співчленів” старійшин, учителів і служителів, які через рукопокладення займали відповідні посади в церкві. Ступенів між старцями та вчителями не було. Баптисти притримувалися думки, що назви єпископ, пресвітер та ін. згідно Святого Письма не вказують на ієрархічну структуру. Старійшини (“старці”) головували на публічних зібраннях, якими вони керували. Вони мали право приводити в дію рішення общини та виступали репрезентантами громади перед місцевою та вищою владою, православним та лютеранським духовенством. Старійшинам надавалося виключне право займатися душепопільською роботою серед членів церкви. Вчителі уповноважувалися проповідувати в “богослужбових зібраннях”. Вони мали навчати євангельських істин та основних принципів практичного християнського життя (“ходіння перед Богом”). Старці та вчителі володіли правом звершувати хлібопереломлення та хрещення, шлюб, похорони. Рукопокладення звершували старійшини громади або рукопокладені місіонери. Диякони або служителі допомагали старійшинам та вчителям у виконанні їх обов’язків. Вони займалися фінансово-матеріальними справами общини, працею милосердя. В невеликих громадах ці посади часто поєднувалися [4, с. 126–127; 5].

Демократичним засобом управління справами громади були членські зібрання. Вони були покликані вирішувати проблеми, які виникали в громаді, питання виділення коштів для місіонерської діяльності, виключення, переходу членів церкви в інші общини, прийняття нових членів, розгортання та підтримки різних видів служінь громади, будівництва молитовних будинків, відносин з владою та іншими віросповіданнями в регіоні. Поточні справи вирішувалися відповідними особами в церкві [3, с. 70].

Вчителі та старійшини в німецьких баптистських громадах намагалися організувати недільні школи для навчання дітей грамоті та Слову Божому. Крім цього, в рамках таких шкіл проводилася підготовка дітей до участі в богослужіннях, святкових дійствах. В недільних школах звершували також підготовку ново навернених до хрещення. В українських громадах Волинської губернії впровадження такої практики в церковне життя спостерігаємо лише з початку ХХ ст. [3, с. 69]

Організація громади передбачала також і розвиток “допоміжних служінь”. Зокрема, відомо про організацію товариств побожних жінок, які займалися справами милосердя: допомагали бідним, доглядали хворих, старих і немічних, здійснювали опіку над сиротами. При деяких німецьких та чеських баптистських громадах поставали товариства працівників місії, які набули свого значення наприкінці ХІХ – на початку

XX ст. Чимало віруючих, зокрема з Ковеля, Житомира, громад Луцького повіту приєднувалися до служіння книгонош та ставали активними членами “Євангельського товариства для релігійного та морального збудування протестантів”, що проводило свою діяльність в тюрмах та військових формуваннях [9, с. 122].

Значної ваги в житті баптистського братства на Волині відігравали церковні з’їзди. Вони були місцем для обговорення життєво важливих духовних, церковно-організаційних питань, проблем взаємовідносин із “зовнішніми” – насамперед з владою. Так, новими рішеннями влади в ході державної військової реформи був викликаний з’їзд менонітів та баптистів в кол. Нейдорф Житомирського повіту в 1874 р. Організаторами та основними доповідачами стали пастори Альф, Бернейке, Каргель, Кельм, Ондра, Пріцкау, Угнер. Найбільш гострими темами були: військовий обов’язок та військова служба, міжконфесійні шлюби, відносини з владою та особами інших віросповідань. Останні два питання викликали чи не найбільше дискусій, адже безпосередньо стосувалося не лише становища баптистів, а й визначали умови їх життя і діяльності в поліконфесійному середовищі [9, с. 106; 11]. Другий Нейдорфський з’їзд відбувся на Волині в 1909 р. Його організаторами були німецькі проповідники Петер Брандт, Євгеній А. Морр, Бернард Гьоце [2]. Основною ціллю такого заходу вбачалося об’єднання всього німецького баптистського братства Волині в справі активізації діяльності громад та їх спрямуванні на широку євангелізацію. Його програма включала в себе значне коло питань: становище громад та їх проблеми; відкриття теологічної семінарії в Житомирі; релігійне виховання та відкриття духовних закладів; випуск духовно збагачуючого журналу “Дойч-Хаусфройнд”; подання в Міністерство внутрішніх справ статут уніону німецьких баптистів Росії [10, с. 52–57; 11].

Оцінюючи вплив з’їздів можна сказати, що вони носили насамперед консолідуєчу функцію, даючи відповіді на наболілі питання в середовищі віруючих та визначаючи спільні напрямки праці.

Не менш важливим аспектом функціонування євангельських громад було матеріальне забезпечення. Доходи релігійних громад складалися з фінансових і майнових пожертвувань членів церкви, співчуваючих осіб, місіонерських та благодійних організацій, з грошових та майнових внесків членів громади (десятина) прибутків від господарсько-фінансової діяльності громади.

Найбільшого розповсюдження серед джерел надходження до громади були саме пожертвування. У зв’язку з цим фінансово-майнове забезпечення кожної з них залежало від таких чинників, як кількісний і соціальний склад віруючих, а також їх можливості отримувати грошову чи матеріальну допомогу від інших людей чи організацій, в тому числі закордонних.

Зважаючи, що віруючі здебільшого походили з нижчих прошарків суспільства, можна зробити висновок, що можливості громад були досить обмежені. І якщо фінансові надходження на життєдіяльність громади були стабільними, то з виділенням коштів на місіонерську справу та інші служіння було досить тяжко. Про це свідчать і листи та спогади Г.Ф. Альфа та К. Ондри, що були написані до “Місіонерського листка”. Тут не раз згадуються прохання до європейських та американських місіонерських товариств надати допомогу в праці благовіствування в Російській імперії та будівництва молитовних будинків в колоніях Івановичі, Холосно, Мойсеєвці та ін. В лютому 1872 р. Г. Альф звертався до баптистів в Німеччині: “Допомоги! Допомоги, волаємо ми, ті, хто найбільше відчуває потребу. Допомоги! Допомоги просять у вас ваші бідні браття, які на вернулися до Господа Ісуса і викуплені Його кров’ю” [3, с. 78].

У середині 80-х рр. XIX ст. Готфрід Альф і його співробітник Северин Леман з Волині прибули до Америки в справах зібрання коштів для проведення подальшої місіонерської діяльності в Конгресовій Польщі та Волинській губернії. Проте їх подорож не мала успіху. Генеральний місіонерський комітет Німецької баптистської конференції в США не дав їм свого дозволу на такі заяви і збір, оскільки був спрямований на власні проекти. Позицією, яка стала підґрунтям для такого рішення була думка, що Волинь є багатим сільськогосподарським краєм, а німці там мають величезні можливості для розвитку, відповідно, це може покрити не лише витрати на подорожі місіонерів, а й ставить питання про доцільність зібрання коштів для їх релігійних громад [3, с. 79]. Такі обставини побуджували проповідників та служителів громад заохочувати членів церков до пожертвувань та розвивати вчення про десятину.

Слід зазначити, що наприкінці XIX ст. покращується ситуація з фінансовим забезпеченням функціонування громад. Це було пов’язано як із загальними тенденціями в світовому баптизмі та впровадженням десятини, як обов’язкового елемента, так із збільшенням кількості середніх прошарків у баптистських громадах, які мали більш-менш сталі прибутки (промислові робітники, середні землевласники, сільська та міська інтелігенція).

В українських громадах питання матеріального забезпечення теж займало одне з чільних місць. Мері Рейбер, в своїй лекції “Баптисти Російської імперії і гроші (на матеріалах журналу “Баптист”)” викладеної в 2009 р. у Донецькому християнському університеті, зазначала що “наші предки бачили духовність грошей і дуже глибоко це відчували. Те, як людина відносилася до свого майна свідчило про її духовний стан. Між цими речами бачили очевидний зв’язок і говорили про це відкрито” [4]. Якщо наприкінці XIX ст. про цю сторону життя громад не маємо відомостей, то з початку XX ст., внаслідок проголошення свободи віросповідання та заснування значної кількості євангельської

періодики знаходимо повідомлення, що дозволяють визначити не лише ставлення євангельських віруючих до “збирання скарбів”, а й подати загальний фон управління фінансами, як окремими віруючими, так і громадою цілому.

В журналах та брошурах релігійного плану того часу ми не зустрічаємо, щоб питання грошей обговорювали відкрито. Проте часто наштовхуємося на теми “Збирайте собі скарби на небі” та “Лепта вдови”¹. Ідея лепти формувала специфічне відношення як до грошей, так і до пожертвування. Лепта уособлювала бідного чоловіка, який жертвує найближче і найнеобхідніше для справи Господньої. Оскільки бідна вдовиця, вірна Богові, поклала все, що мала, то і всі віруючі-баптисти, могли вложити маленьку частинку. Збір цих лепт, зважаючи на постійно зростаючу кількість навернених до Христа, дасть в результаті велику суму, що дозволить здійснювати великі проекти. В той же час в таких наставленнях була присутня й інша ідея – а саме, незалежно від того, бідний ти чи багатий це не звільняє тебе від обов’язку жертвувати.

На початку ХХ ст. з розвитком соціальної доктрини в українському баптистському русі оформилася думка про те, що євангельські віруючі повинні жити просто, і не зважаючи від статків жертвувати для тих хто перебуває в нужді та для ув’язнених за віру. Один із раннях проповідників євангельського руху в Російській імперії Іван Каргель в журналі “Баптист” писав, що “Слово Господнє не тільки безпосередньо заспокоює (тобто бідних людей),[...] але воно через людей забезпеченіших допомагає їм в більш життєвих потребах. Любов Христа діє в членах Його церкви і побуджує їх допомагати брату в нужді” [4].

В основному українські громади Волинської губернії були на самофінансуванні, не здійснюючи самостійно великих проектів, які потребували значних коштів, а співпрацювали з громадами в межах всієї імперії, жертвуючи на поширення Святого Письма та діяльність книгонош, товариств опіки над сиротами, вдовами, ув’язненими, будівництво молитовних будинків, підтримуючи місіонерів та організовуючи збори для постраждалих від стихійних лих та неврожаїв.

Отож, можна стверджувати, що євангельські громади Волинської губернії, які будувалися здебільшого за етнічною ознакою були динамічними організаціями. Будучи в питаннях віровчення єдиними, українські громади та німецькі баптистські громади мали ряд відмінностей в організації внутрішньоцерковного життя, що пояснювалося особливостями їх правового положення в Російській імперії, впливом різних релігійних та культурних традицій, менталітетом і досвідом повсякденного життя.

¹ Згідно історії із Євангелії від Марка про бідну вдовицю, яка принесла в храм дві лепти, її денний заробіток.

Список використаних джерел та літератури:

1. Miller Donald N, Wardin, Jr. Albert W. Chronology of events Baptists in Volhynia [Electronic resources] / Donald N. Miller Albert W. Wardin, Jr. // Point of access. – <http://inthemidstofwolves.com/articles/chronology.pdf>
2. Miller Donald N. The german baptist movement in Volhynia [Electronic resources]/Donald N. Miller//Point of access. – <http://www.inthemidstofwolves.com/articles/germanbaptistmovement.pdf>
3. Wardin Albert W. Gotfryd Fryderyk Alf – pioneer ruchu baptystycznego na ziemiach polskich/ Albert W.Wardin. – Warszawa : Wyższe Baptystyczne Seminarium Teologiczne w Warszawie, 2003. – 196 s.
4. Баптисти Російської імперії і гроші (на матеріалах журналу “Баптист”). Аудіозапис лекції Мері Рейбер з курсу “Історія Церкви”, прочитаного в Донецькому християнському університеті в 2009 р. – Особистий архів автора.
5. Гамбурзьке віросповідання віри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.propovedi.ru/2010/04/hamberg_conf/
6. Гомілетика / Мацько Л.І., Мацько О.М. // Риторика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com.ua/12210605/ritorika/gomiletika>
7. Державний архів Житомирської області.– Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 1872.
8. Евангельское движение в Российской империи (1850–1917): Екатеринославская губерния (Сборник документов и материалов) / Сост и ред. О.В. Безносова. – Днепропетровск ; Штайнхаген : Samensop, 2006. – 320 с.
9. История евангельско-баптистского движения в Украине: Материалы и документы / Ред.кол. Головащенко С.И. и др. – Одесса : Богомыслие, 1998. – 277 с.
10. Павлюк Г. Діяльність пізньопротестантських громад Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. / Галина Павлюк // Історичні студії Волинського національного університету ім. Л. Українки. – Вип. 4. – Луцьк, 2010. – С. 52–57.
11. Павлюк Г. Місіонерська діяльність німецьких баптистських проповідників на Волині в другій половині XIX – на початку XX століть. – Особистий архів автора.
12. Павлюк Г.В. Становище та діяльність пізньопротестантських громад Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX століть: наук. робота на здобуття академ. ступеня магістра історії: 07.00.01 “Історія України” / Павлюк Галина Володимирівна. – Острог, 2009. – 127 с.
13. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 860. – Спр. 169.
14. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 637. – Спр. 545.